

Якубчак Н. В.

МОВНА СИТУАЦІЯ В НАУКМА

У статті викладено аналіз соціолінгвістичного опитування студентів НАУКМА, здійсненого з метою з'ясувати мовну ситуацію в університеті. Виділено аспекти володіння і вживання мови та їх взаємовплив, зокрема у віковому та міжфакультетному розподілах. Досліджено вплив оточення (мову батьків, друзів, регіону, викладання у школі) на формування мовних орієнтирів. З'ясовано рівень мовної стійкості студентів НАУКМА, зокрема порівняно зі студентами інших ВНЗ. Висвітлено мовні пріоритети студентства НАУКМА у мовній політиці.

Сучасна мовна ситуація в Україні є не властивою і не природною для функціонування мови, чим викликає занепокоєння не лише у мовознавців, а й у національно свідомих українців. Тотальне поширення російської мови, явища двомовності та суржику є прикрими наслідками російського та радянського поневолення, гніт якого досі тяжіє над свідомістю мільйонів українців. Як влучно зазначає Л. Т. Масенко: «Конфліктність нинішніх мовних проблем України корениться в деформаціях її мовної ситуації, успадкованих від колоніального минулого» [3, с. 5].

Із здобуттям незалежності українська мова отримала статус державної, а отже, й можливості для розширення сфери вживання. Однак за останні десять років у функціонуванні української мови не сталося помітних змін. Не зазнаючи утисків з офіційного боку, українська мова, на жаль, не превалує у масовій комунікації. Такі тенденції ставлять під загрозу розвиток і навіть існування мови у майбутньому. Адже саме живе розмовне мовлення є динамічним способом функціонування мови, що формує,

живить, спрямовує її розвиток. Зменшення кількості мовців знекровлює мову, перетворюючи її на музейний експонат. Цією проблемою занепокоєні мовознавці: «Сьогодні маємо розвинену літературну мову, здатну обслуговувати всі сфери суспільного життя, але у великих міських центрах, включаючи столицю, відсутнє повноцінне побутованя живих форм розмовного мовлення» [3, с. 25]. Тому вивчення сучасної мовної ситуації є надзвичайно актуальним, оскільки допомагає спрогнозувати тенденції розвитку мовних процесів і визначити напрями мовної політики.

Щоб з'ясувати особливості мовної ситуації в середовищі студентської молоді, ми провели соціолінгвістичне дослідження серед студентів НАУКМА. По-перше, перспективи розвитку мови залежать від молодого покоління, що формуватиме мовну ситуацію недалекого майбутнього. По-друге, саме молодь - група мовців, яка набагато менше зазнала впливу радянської ідеології і відповідно українофобської мовної політики. По-третє, столичне студентство - представники всіх регіонів України, що потрапили у

Таблиця 1. Порівняння рівня володіння студентами українською мовою в міжфакультетному розподілі, %

Варіант відповіді	ФГСН	ФІн	ФПвН	ФЕН	ФСНТ	ФПрН
Вільно	77,78	59,26	51,35	57,58	55,27	60,98
Добре	22,22	29,63	40,54	30,3	31,58	29,27
Важко сказати	0	0	2,7	3,03	0	0
Задовільно	0	11,11	5,41	9,09	7,89	4,88
Незадовільно	0	0	0	0	5,26	2,43

зросійщений Київ. По-четверте, офіційний статус української мови в НаУКМА дуже високий, що впливає на її престиж у неофіційному спілкуванні. До того ж студенти НаУКМА здебільшого характеризуються високим рівнем національної свідомості та бажанням активно брати участь у розвитку держави в цілому та її мови зокрема.

Мета дослідження полягала у з'ясуванні, аналізуванні та прогнозуванні мовної ситуації у стінах НаУКМА. У зв'язку з цим перед нами поставили такі завдання: визначити обсяг володіння українською мовою у віковому та міжфакультетному розрізах; з'ясувати співвідношення між мовою спілкування і мовою мислення у контексті білінгвізму; оцінити вплив оточення на формування мовної свідомості і поведінки, а саме мови місцевості, де минуло дитинство, мови батьків, спілкування з родичами і друзями, мови викладання у школі; схарактеризувати мовну стійкість, зокрема залежно від територіального походження; визначити ставлення до української мови або свідому мовну орієнтацію; з'ясувати вплив національної культури на мовленнєву діяльність; окреслити тенденції розвитку мовної ситуації у НаУКМА.

Наше соціолінгвістичне дослідження ґрунтується на анкетуванні студентів НаУКМА, проведеному в грудні 2001 року. Обсяг вибірки становить 214 осіб, з яких 64,3 % респондентів жіночої статі, а 35,7 % - чоловічої. У вибірці представлені студенти всіх факультетів університету, а саме: ФПрН - 19,34%, ФСНТ - 17,92%, ФЕН - 15,57 %, ФГСН - 16,98 %, ФПвН - 17,45 %, ФІн - 12,74 %. Серед опитаних 89,62 % за національністю українці, 7,55 % - росіяни, 2,83 % - інші. За територіальним розподілом кількість респондентів, що походять із західних регіонів України, становить 32,7 %, зі східних - 8,53 %, з центральних - 26,07 %, з південних - 4,74 %, з північних - 22,27 %, з-поза меж України - 5,69 %. Слід зазна-

чити, що у зв'язку з подібністю тенденцій у відповідях на деякі запитання між вихідцями зі східних та південних регіонів, а також з-поза меж України ми у розгляді цих питань об'єднуємо їх в одну групу.

Категорії володіння мовою та її вживання тісно взаємопов'язані, адже частотність вживання мови впливає на **ступінь володіння** нею. Тому досить цікаво було б простежити закономірності такого впливу, беручи до уваги особливості вікового, міжфакультетного та територіального розподілу.

Насамперед респондентам було запропоновано оцінити ступінь володіння розмовною українською мовою. Переважна більшість - 59,81 % відповіли «вільно», 31,31 % - «добре», 6,07 % - «задовільно», 1,4 % - «незадовільно», 1,4 % вагалися з відповіддю («важко сказати»). Отже, можна констатувати високий ступінь володіння українською мовою серед студентів НаУКМА. Зокрема, найкраще володіють українською мовою студенти ФГСН, про що свідчать дані табл. 1.

Якщо в міжфакультетному розподілі суттєвої різниці у рівні володіння українською мовою не було, то у віковому розподілі спостерігається інша тенденція. Дві вікові категорії - до 18 років та від 18 до 24 років, представлені у вибірці, репрезентують два типи студентів: 1) які щойно вступили до НаУКМА; 2) ті, що провели у стінах університету від одного до трьох років, чия мовна поведінка зазнала впливу мовної політики Академії. Так, у категорії до 18 років по 40,3% опитаних оцінили ступінь свого володіння українською мовою, як «вільно» і «добре», 14,92 % - «задовільно», 4,48 % - «незадовільно». Респонденти ж віком від 18 до 24 років відповіли «вільно» - 68,97 %, «добре» - 26,89 %, «задовільно» - 2,07 %, вагалися з відповіддю 2,07 % (рис. 1).

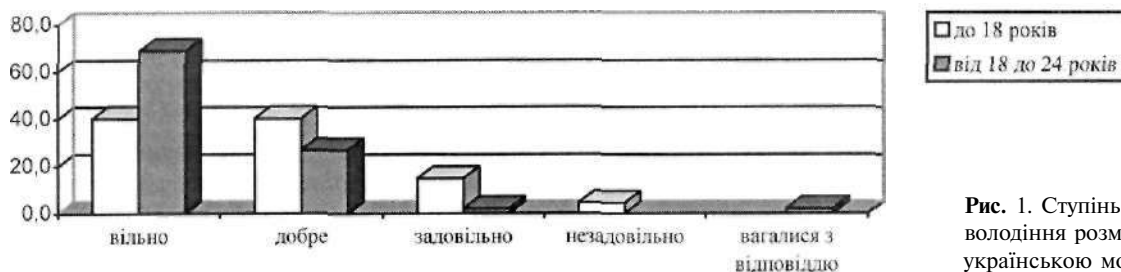

Рис. 1. Ступінь володіння розмовною українською мовою

Наявна вельми позитивна тенденція: перебування в НаУКМА підвищує рівень володіння розмовною українською мовою.

Наступне питання пов'язане з мовою, якою респонденти звикли думати, що є неодмінним атрибутом рідної мови. Поняття рідної мови дуже суперечливе, тлумачиться різними дослідниками по-різному і містить кілька аспектів, проте в ситуації білінгвізму слід вирізнити одну з двох мов як первинну. В. А. Аврорін визначає такі ознаки рідної мови: досконале володіння, активне використання та вільне мислення (таке, що не потребує операції перекладу) [1, с. 127]. Варто додати, що за умов масової двомовності первинною є та мова, якою людина послуговується за невимушених обставин. Тому мову, якою людина думає, здебільшого можна вважати первинною. Серед опитаних студентів виключно українською мовою думають 30,66 %, переважно українською - 16,04 %, однаковою мірою українською і російською - 17,45 %, переважно російською - 27,36 %, виключно російською - 8,49 %. Незважаючи на те, що абсолютна більшість (89,62 %) респондентів - українці за національністю, лише для 46,7 % українська мова може вважатися рідною. Майже п'ята частина опитаних - яскраво виражені білінгви, які навіть у думках не можуть позбутися диглосії, чітко визначаючи сферу використання кожної з мов. Якщо умовно поділити ці сфери на приватну й офіційну, то слід нагадати, що за радянських часів мовою офіційної сфери була російська, на зміну якій після здобуття незалежності прийшла українська. Такий перерозподіл підтверджується результатами анкетування: майже третина респондентів (27 %) думають переважно російською і водночас володіють українською на високому рівні.

Те, що ступінь володіння мовою зазнає впливу мови мислення, яскраво простежується у віковому розподілі (табл. 2).

Як бачимо, старша вікова категорія характеризується більшою кількістю респондентів, для яких українська мова є первинною. Трохи вище зазначалося, що ця категорія краще володіє

Таблиця 2. Віковий розподіл відповіді на запитання «Якою мовою ви звикли думати?», %

Варіант відповіді	До 18 років	18-24 роки
Тільки українською	23,88	33,57
Переважно українською	13,43	16,78
Важко сказати, якою частіше	16,42	18,88
Здебільшого російською	35,82	23,78
Виключно російською	10,45	6,99

українською мовою. Тенденція прямої залежності між ступенем володіння мовою та мовою думки може бути підтверджена і міжфакультетним розподілом. Якщо студенти ФГСН вирізнялися найвищим ступенем володіння українською мовою, то й кількість тих, хто думає українською, більша порівняно з іншими: 37,14% - тільки українською, 20% - переважно українською, 20% - обома мовами, 22,86% - переважно російською, 0% - виключно російською.

Категорія вживання, разом із володінням та мисленням, становить поняття первинної мови, але водночас є наслідком впливів мовної політики, мовного середовища та мовної свідомості. Українська є робочою мовою в НаУКМА і разом з англійською забезпечує сферу офіційного застосування. Тому об'єктом нашого зацікавлення є **вживання української мови в неофіційній ситуації**, тобто в компанії друзів поза стінами університету. Тільки українською в такій ситуації розмовляють 20,56% опитаних, переважно українською - 24,3%, однаковою мірою російською й українською - 18,22%, переважно російською - 27,57%, виключно російською - 9,35%. Такий розподіл приблизно збігається з визначенням первинної мови. Тобто в невимушеному спілкуванні респонденти обирають первинну мову. Зважаючи на те, що у вибірці представлено вихідців з усіх регіонів України, слід розглянути аспект неофіційного вживання мови залежно від територіального походження. Тим більше, що мовна ситуація в Україні неоднорідна і кожен регіон має свої особливості.

У табл. 3 та на рис. 2 наведено залежність між мовою невимушеної комунікації та регіональним розподілом.

Як видно з таблиці, вихідці із західних областей яскраво вирізняються україномовністю, що має об'єктивне історичне підґрунтя. Саме Західна Україна найменше зазнала утисків асиміляційної політики Російської імперії та СРСР, що у мовній сфері проявлялась у тотальній русифікації.

Таблиця 3. Вживання мови в неофіційній ситуації залежно від територіального походження, %

Варіант відповіді	Регіон			
	Центр	Північ	Захід	Схід, Південь, за межами
Тільки українською	12,73	6,25	49,25	6,98
Переважно українською	16,36	25	25,37	27,91
Важко сказати, якою	21,82	20,83	10,45	20,93
Переважно російською	40	37,50	8,96	30,23
Виключно російською	9,09	10,47	5,97	13,95

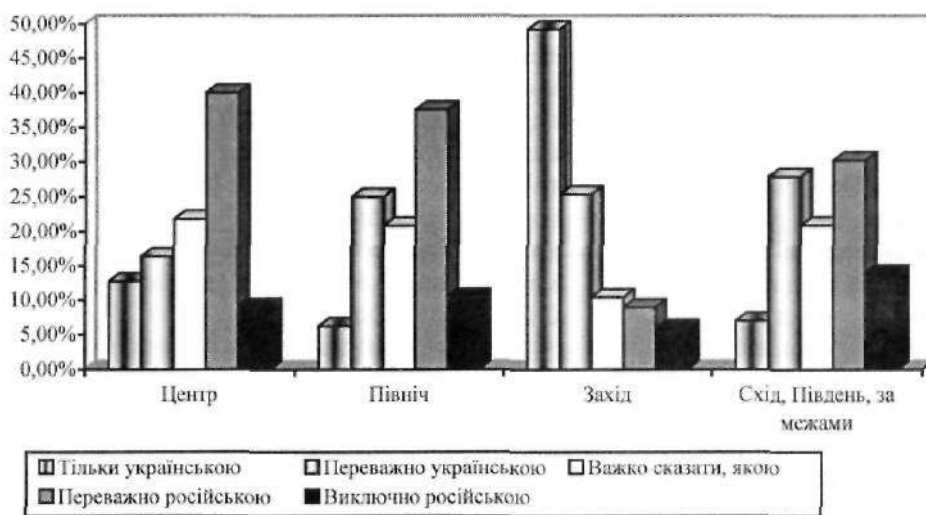

Рис. 2. Відповіді респондентів на запитання: «Якою мовою ви говорите в компанії/друзів надні народження, вечірки, дискотеці?» у розподілі за територіальним походженням

Мова невимушеного спілкування, як і мова мислення, може вважатися рідною або первинною, оскільки в таких ситуаціях людина почувається вільно і не змушена обмірковувати вибір тієї чи іншої мови. Таке спостереження знаходить підтвердження і в результатах анкетування (табл. 4).

З метою уявлення порівняння ми об'єднали варіанти «тільки» і «переважно» (українською, російською). Як свідчать дані таблиці, співвідношення між мовою невимушеного спілкування і мовою мислення майже однакове, тобто їх можна віднести до первинної мови. Розбіжності можуть бути зумовлені особливостями мовної поведінки у молодіжному середовищі, де значну роль відіграє категорія престижності, про яку докладніше буде сказано нижче.

Вплив мовної політики на первинну мову яскраво ілюструють відповіді респондентів, які репрезентують різні регіони України. Показовим є те, що вихідці із західних областей вирізняються не лише переважно україномовністю, а й найнижчим показником двомовності. Якщо серед представників інших регіонів приблизно п'ята частина характеризується непослідовністю у виборі мови, то серед західняків таких лише десята частина. Такі висновки можна зробити згідно з результатами, наведеними у табл. 5.

Проаналізувавши вплив довготривалої мовної політики на вживання української мови, варто простежити, як відобразилося перебу-

вання у НаУКМА на мовній поведінці студентів. Після вступу до академії українську мову в повсякденному спілкуванні почали вживати набагато частіше 41,83 % опитаних, трохи частіше - 23,08 %, так само, як раніше, - 30,77 %, трохи рідше - 3,36 %, набагато рідше - 0,96 %. У віковому розподілі (рис. 3) категорія респондентів до 18 років, яка відзначається дещо нижчим ступенем володіння українською мовою, зазнала більш помітного впливу мовної політики університету.

Такий розподіл відповідей може бути зумовлений тим, що першокурсники нещодавно перебували в іншому мовному середовищі, тому мають нагоду порівняти. Тоді як студенти старших курсів призвичаїлися до мовної ситуації у НаУКМА, тому не тільки зазнають від неї впливу, а є певною мірою її творцями. Розгляд цього питання в міжфакультетному розподілі не виявив значних розбіжностей у відповідях.

Результати анкетування виявили високий рівень володіння розмовною українською мовою - 91,12 %. Однак думають і спілкуються з друзями переважно українською майже вдвічі менше (відповідно 46,07 % і 44,86 %). Така ситуація є наслідком масової двомовності, що притаманна мовній ситуації сучасної України. Проте на відміну від диглосії, що була характерна для радянських часів, коли російська була мовою офіційного спілкування, а українській відводили роль побутової, майже третина опитаних обирає

Таблиця 4. Співвідношення між мовою мислення і мовою спілкування з друзями, %

Варіант відповіді	Якою мовою Ви звикли думати?	Якою мовою Ви говорите в компанії друзів?
Українською	46,7	44,86
Обома мовами	17,45	18,22
Російською	35,85	36,92

Таблиця 5. Показник первинної мови залежно від територіального походження, %

Варіант відповіді	Центр	Північ	Захід	Схід, Південь, за межами
Українська	29,09	31,25	74,62	34,89
Білінгвізм	21,82	20,83	10,45	20,93
Російська	49,09	47,97	14,93	44,18

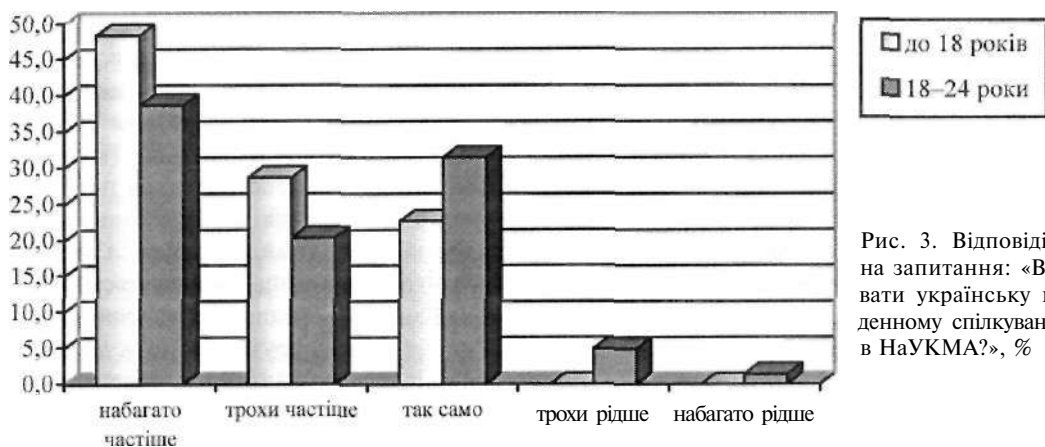

Рис. 3. Відповіді респондентів на запитання: «Ви почали вживати українську мову у повсякденному спілкуванні після вступу в НаУКМА?», %

російську як мову невимушеного спілкування, а українську використовує у регламентованих ситуаціях. Закономірність впливу первинної мови на ступінь володіння проілюстрована віковим та міжфакультетним розподілом: чим більший процент первинної української мови, тим вищий ступінь володіння нею. Вживання мови в неофіційному спілкуванні є неодмінним складником мовного портрета особистості. Проаналізоване залежно від територіального походження, це питання відобразило загальноукраїнську мовну тенденцію, спричинену історичними обставинами, - вихідці із Західної України на 74,62 % україномовні, а представники інших регіонів - приблизно на третину. Але перебування в НаУКМА сприяє підвищенню частотності вживання української мови: 64,91 % респондентів почали частіше спілкуватися українською в повсякденному житті.

Проаналізувавши ступінь володіння та частотність вживання української мови залежно від первинної мови, необхідно простежити особливості формування мовної свідомості, а отже, і мовної поведінки через низку факторів. Кардинальний вплив на мовну свідомість особистості справляє **мова, якою розмовляють батьки**, оскільки саме у сім'ї лежать витoki мовної орієнтації.

Як видно з результатів опитування, наведених у табл. 6, суттєвих відмінностей між тим, якою мовою говорить мати і якою - батько, немає, тобто можна виділити спільну мову

Таблиця 6. Мова, якою говорять батьки, %

Варіант відповіді	Мова матері	Мова батька
Тільки українська	34,12	32,69
Переважно українська	13,27	13,46
Однаковою мірою	9,48	8,65
Здебільшого російська	27,96	27,4
Виключно російська	15,17	17,79

сім'ї. Спостерігається майже рівний розподіл україномовних і російськомовних сімей з певною перевагою перших, а процент двомовних родин сягає менше десяти. Саме мова батьків є лакмусовим папірцем у визначенні рідної мови. Справді, якщо порівняти кількість опитаних, що переважно думають українською, з кількістю тих, що походять з україномовних сімей, то вони майже збігаються. Цікавим фактом є те, що респондентів, які думають тільки російською, майже вдвічі менше від виключно російськомовних батьків, а кількість двомовних має зворотну тенденцію. Тобто процес мовної асиміляції поступово змінює свій напрямок - не до російської, а до української одномовності.

Поступово мовне оточення розширюється і виходить за межі сім'ї. Другим фактором впливу на формування мовної свідомості є **мова населеного пункту, де минуло дитинство** (рис. 4).

Якщо кількість україномовних і російськомовних сімей майже однакова, то в населених пунктах яскраво домінує російська. Отож, при збільшенні кола мовних контактів зростає вплив російської мови.

Наступним щаблем становлення мовної свідомості особистості є засвоєння і обробка інформації, накопичення знань. На цьому рівні вирішальну роль відіграє **школа**, від якої залежить, якою буде мова когнітивної, інтелектуальної

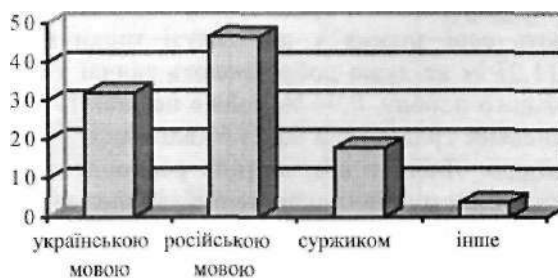

Рис. 4. Відповіді респондентів на запитання: «В місцевості, де пройшло ваше дитинство, більшість населення говорило?..»

діяльності особистості. Серед наших респондентів 44,81 % навчалися у школах, де викладання велося тільки українською мовою, 24,53 % - переважно українською, 5,19 % - як українською, так і російською, 17,92 % - здебільшого російською, 7,55 % - виключно російською. Хоча більшість опитаних здобули середню освіту українською мовою, четвертій частині довелося перебудовувати мовну модель сприйняття інформації. Такого болісного процесу можна було б уникнути, якби навчання у школах здійснювалося національною мовою. Невтішним є і той факт, що понад 5 % студентів засвоїли двомовність на когнітивному рівні ще зі шкільної лави.

Одним із найвагоміших чинників формування мовної поведінки особистості є **спілкування з однолітками**. З одного боку, це ситуація невимушеної комунікації, а з іншого - свідомий вибір тієї мови, яка в двомовному середовищі вважається престижнішою. На запитання: «Якою мовою говорить більшість ваших друзів дитинства чи друзів з інших навчальних закладів?» - 7,94 % опитаних відповіли «тільки українською», 21,96 % - «переважно українською», 14,49 % - «важко сказати, якою частіше», 41,59 % - «здебільшого російською», 14,02 % - «виключно російською». У такій ситуації українська мова використовується вдвічі менше, ніж російська, а отже, має статус другорядної. Спілкування з друзями залишає помітний відбиток на мовній свідомості та поведінці особистості, коригуючи здобутки інших впливів.

Мова виконує не лише функції спілкування і накопичення інформації, а й несе **інкультураційне навантаження**. Рідна мова відображає зв'язок з культурою, є засобом національної ідентифікації, поєднує людину з її пращурами, історичним минулим та народними традиціями. Отож варто розглянути, як атрибути національної культури впливають на мовну свідомість особистості. Результати анкетування показали, що 20,66 % опитаних дуже добре обізнані з українськими народними звичаями і традиціями, 54,93 % оцінюють свої знання у цій галузі трохи гірше, 11,27 % не дуже добре знають звичаї українського народу, 0,94 % майже не знають українських традицій, а 12,21 % вагалися з відповіддю. Лише п'ята частина респондентів на глибинному рівні вкорінені в українську мову через національну культуру. Більше половини студентів мають дуже послаблений зв'язок з народними традиціями, що є наслідком тривалої асиміляційної політики.

Проаналізувавши впливи оточення на формування мовної свідомості і поведінки, можна зробити низку висновків. По-перше, найбільш суттєвим фактором є мова батьків, яка переважно стає для особистості первинною (або рідною) мовою. Причому простежується позитивна тенденція до зменшення російськомовності у дітей порівняно з батьками. По-друге, з розширенням мовного середовища збільшується вплив російської мови, що особливо небезпечно виявляється у спілкуванні з друзями. Що ж до культурних зв'язків з мовою, то вони виявляються лише у кожного п'ятого.

У ситуації білінгвізму особливо актуальною є проблема мовної стійкості, яку О. Б. Ткаченко у загальнонаціональному масштабі визначає як здатність «за несприятливих умов зберегти і відновити свою мову» [4, 3]. На рівні окремої особистості це поняття відображає частотність переходу з однієї мови на іншу залежно від різних комунікативних ситуацій. Свідомий вибір мови здебільшого спричинений її статусом, який визначає політика держави, і ставленням до мови. Мовна стійкість також вимірюється національною свідомістю і солідарністю.

З метою з'ясування мовної стійкості студентів НаУКМА респондентам було запропоновано три мовні ситуації, аналіз яких подаємо залежно від територіального походження. Виділення такого аспекту видається доцільним через те, що значною мірою мовна стійкість зумовлена мовною традицією, що через історичні обставини по-різному формувалася в різних регіонах України.

На запитання: «**Якщо на вулиці до вас звертається незнайома людина російською мовою, то ви відповідаєте?**» - 15,57 % опитаних дали відповідь «завжди українською», 25 % - «переважно українською», 7,55 % - «важко сказати, якою частіше», 24,53 % - «переважно російською», 27,36 % - «виключно російською». Як бачимо, більше половини респондентів виявляють «толерантність» і переходять на російську мову, хоча не мають проблем з володінням українською. Така закономірність свідчить як про розхитане поняття рідної мови, пов'язане з відсутністю національної самоповаги, так і про високий авторитет російської. Зокрема, Н. П. Шумарова вказує, що перехід на російську «перешкоджає закріпленню україномовних стереотипів спілкування і позначається на розвитку мовної здатності у сфері української» [6, с. 153].

У розподілі за територіальним походженням отримано результати, подані в табл. 7.

Таблиця 7. Відповіді респондентів на запитання: «Якщо на вулиці до вас звертається незнайома людина російською мовою, то ви відповідаєте?» (у розподілі за територіальним походженням), %

Варіант відповіді	Регіон			
	Північ	Центр	Захід	Схід, Південь, за межами
'Завжди українською	10,42	7,27	25,77	10
Переважно українською	18,75	14,55	39,39	12,5
Важко сказати, якою частіше	4Д7	10,91	7,56	15
Здебільшого російською	27,08	30,91	21,21	22,5
Виключно російською	39,58	36,36	6,06	40

Найбільшою мовною стійкістю характеризуються вихідці із західних регіонів, що констатує і О. Б. Ткаченко: «Звертає на себе увагу порівняно більша активність Західної України, пов'язана саме з більшою свідомістю і солідарністю» [4, с. 7]. Незважаючи на несприятливі історичні передумови й мовні особливості Сходу та Півдня, кожен п'ятий виходець із цих регіонів не переходить на російську. Варто зазначити, що саме «східняки» та «південці» відзначаються найбільшою стабільністю вибору, тоді як серед вихідців з північних регіонів таких у 3,5 раза менше.

На запитання «Якщо на вулиці до вас звертається незнайома людина українською мовою, то ви відповідаєте?» - 76,3 % опитаних відповіли «завжди українською», 17,54 % - «переважно українською», 1,9 % - «важко сказати, якою частіше», 2,84 % - «здебільшого російською», 1,42 % - «тільки російською». Отож абсолютна більшість респондентів виявили готовність застосовувати українську за відсутності російськомовних подразників. Табл. 8 репрезентує результати, отримані залежно від територіального походження.

Суттєвих розбіжностей у відповідях немає, тобто затятих російськомовних осіб - одиниць, які становлять виняток із загальної тенденції (навіть кількість етнічних росіян більша).

Розглянувши пасивний аспект мовної стійкості, тобто ситуацію, коли співрозмовник звертається першим і нав'язує свою мову, слід проаналізувати аспект активного мовлення. З цією метою ми запропонували респондентам змоделювати ситуацію звертання до незнайомця. Так, 27,57 % опитаних, коли потрібно запитати дорогу, час чи попросити дозволу пройти, розмовляють виключно українською, 30,37 % - здебільшого українською, 12,62 % - однаковою

Таблиця 8. Мовна поведінка респондентів за відсутності російськомовних подразників, %

Варіант відповіді	Регіон			
	Північ	Центр	Захід	Схід, Південь, за межами
Завжди українською	79,77	70,91	81,82	72,5
Переважно українською	14,58	25,45	15,15	15
Важко сказати, якою частіше	2,08	1,82	0	5
Здебільшого російською	4,17	0	1,52	5
Виключно російською	0	1,82	1,51	2,5

мірою українською та російською, 24,3 % - переважно російською, 5,14% - тільки російською. Приємно констатувати, що в 58 % студентів сформовано україномовний стереотип спілкування. Особливо яскраво ця закономірність виявляється у порівнянні зі студентами інших ВНЗ столиці, серед яких, як свідчить опитування, проведене у 2000 р. Центром соціологічних досліджень «Громадська думка», наважуються звернутися по-українськи до незнайомих однолітків тільки 12 осіб зі ста [2, с. 32]. Однак близько 30 % респондентів не наважуються починати розмову українською, а кожен восьмий характеризується двомовністю у звертанні до незнайомих.

Результати розподілу відповідей на запитання: «Коли вам потрібно запитати дорогу, час чи попросити дозволу пройти, якою мовою ви звертаєтесь?» за територіальним походженням наведені у табл. 9.

Вихідці із західних регіонів, як і в попередніх питаннях, вирізняються найвищим рівнем україномовності - 86,4 % і тому виявляються найбільш стійкими. Отож незаперечним є вплив

Таблиця 9. Мова, якою респонденти звертаються до незнайомих, %

Варіант відповіді	Північ	Центр	Захід	Схід, Південь, за межами
Тільки українською	18,75	12,96	53,03	14,63
Переважно українською	22,92	37,04	33,33	26,83
Важко сказати	14,58	18,52	3,03	19,51
Здебільшого російською	37,5	25,93	9,09	29,27
Виключно російською	6,25	5,55	1,52	9,76

сформованої історичними обставинами мовної традиції регіону на мовну стійкість особистості. Інший фактор впливу - це мовне середовище Києва, яке важко назвати переважно українським. Лише 4,25 % опитаних вважають столицю україномовною, 27,83 % визнають ситуацію рівномірного розподілу між українською і російською, 61,79 % переконані, що Київ - переважно російськомовний, а 6,13 % вагалися з відповіддю. Очевидно, що переважно російськомовний Київ не сприяє зміцненню мовної стійкості, а навіть спонукає до переходу на російську в певних ситуаціях. Так, О. Б. Ткаченко вказує на мізерну кількість україномовних осередків у столиці, «крім того, вони не живуть у вакуумі, їх звідусіль оточує загальноміська російськомовна стихія» [4, с. 7].

Підсумовуючи питання мовної стійкості серед студентів НаУКМА, варто зазначити, що в ситуації масового білінгвізму, яка є наслідком форсованої мовної асиміляції, близько 40 % опитаних не переходять на російську, коли до них звертаються цією мовою. А за умови відсутності російськомовного подразника майже 94 % респондентів вживають українську. Тобто в одномовній ситуації відпадає будь-яка потреба у вторинній мові. Як зазначає Л. Т. Масенко, «наявність середовищ одномовців, які б не зазнавали впливу другої мови, є обов'язковою передумовою збереження мови в ситуації масового білінгвізму» [3, с. 32]. Джерела мовної стійкості пов'язані з особливостями мовного середовища, де сформувалася мовна свідомість особистості. Результати проведеного анкетування свідчать, що вихідці із Західної України виявляють найвищий рівень мовної стійкості, але мовне середовище Києва, в якому авторитет української мови знижений, не сприяє свідомому закріпленню послідовної україномовності. Однак порівняно зі студентами інших ВНЗ столиці студенти НаУКМА мовно стійкіші, причому спостерігається тенденція до зміцнення цієї стійкості.

З'ясувавши поведінкові елементи мовної ситуації, слід розглянути свідоме ставлення до мови та тенденції мовної політики студентів. Необхідно проаналізувати, наскільки молодь усвідомлює складність двомовної ситуації в сучасній Україні і яку позицію щодо розв'язання цієї проблеми займає.

Через **категорію престижності** можна виявити як особисте ставлення до мови, так і її авторитет у суспільстві. Хоча увага нашого дослідження зосереджена на двох мовах, що функціонують в Україні, до питання про престижність ми включили ще й англійську, яка є мовою міжнародного спілкування і тому вирізняється з інших іноземних.

Таблиця 10. Відповіді респондентів на запитання: «Чи престижно в Києві спілкуватися (володіти)?..», %

Варіант відповіді	Українською	Російською	Англійською
Дуже престижно	8,7	8,13	65,88
Скоріше престижно, ніж ні	43,48	33,49	25,12
Скоріше неprestижно, ніж так	28,02	11	0,95
Неprestижно	4,83	3,83	0
Важко сказати	14,98	43,54	8,06

Як видно з результатів анкетування (табл. 10), визначення престижності української та російської мов викликало невизначеність, вагання і нерозуміння. Цим пояснюється висока частотність вибору варіанта «важко сказати», особливо стосовно російської мови. Підґрунтям нерозуміння стала мовна ситуація в Києві: російська мова вживається частіше, а українська - рідше, але цим не вимірюється рівень їх престижності. Таке формулювання є наслідком деяких змін у мовній політиці держави, що підвищила авторитет української, але населення столиці ще не встигло переорієнтувати свою мовну поведінку. Однак заходи щодо розширення сфер функціонування української мови видаються недостатніми, оскільки її престижність визнають лише 53 % опитаних.

Престижність володіння англійською мовою навіть не ставлять під сумнів: абсолютна більшість респондентів - 91 % - визнають авторитет цієї мови. Цікавим є те, що частотність застосування англійської не ставлять у залежність від ступеня її престижності, як у випадку з російською та українською. Не маючи історичних передумов поширення та особливої опіки з боку держави, англійська мова швидко і впевнено посіла чільне місце у мовних пріоритетах населення. Значну роль у категорії престижності відіграє матеріальний стимул, практичне застосування мови, яке передбачає грошову винагороду. Так, за радянських часів незаперечно престижною в Україні була російська, знання якої було неодмінною умовою вдалої кар'єри. На сьогодні російська втратила свій колишній статус, натомість їй на зміну прийшла не українська, а англійська. Однак результати опитування дають змогу робити оптимістичні висновки, адже респонденти на друге місце ставлять українську, тобто російська втрачає позиції престижної мови.

Статус **української та російської** мов у Києві відповідно до категорії престижності досить невизначений. З метою уточнити позицію,

Таблиця 11. Визначення статусу української та російської мов студентами НаУКМА та інших ВНЗ, %

Варіант відповіді	Студенти НаУКМА	Студенти інших ВНЗ
Українська - державна з повним витісненням російської	17,92	6,5
Українська - державна, російська - на правах мов націон. меншин	62,74	42,2
Українська - державна, російська використовується паралельно як розмовна в недержавних установах	11,32	37,6
Українська та російська - рівноправні державні мови	4,25	10,2
Це питання не має для мене значення	3,77	3,5

яку займає державна мова в столиці, студентам було запропоновано відповісти на запитання «Чи відповідає вживання української мови в усіх сферах мовлення столиці її статусу державної?». Абсолютна більшість опитаних усвідомлює, що такої відповідності немає - 77,73 %, і лише 5,69 % вважають ситуацію застосування державної мови у Києві гармонійною; 16,59% вагалися з відповіддю. Варто зазначити, що студентам НаУКМА притаманний вищий ступінь усвідомлення проблем мовної ситуації порівняно зі студентами інших ВНЗ столиці, серед яких 58,7 % відчують невідповідність між державним статусом української мови та її функціонуванням, 18,1 % задоволені ситуацією, що склалася, а 23,2 % не визначилися [2, с. 88]. Отож наші респонденти розуміють, що авторитет української мови знижений і зовсім не відповідає її статусу, тому не лишаються байдужими до мовних проблем столиці.

Зважаючи на те, що респонденти визнають невідповідність між мовною політикою та мовною практикою, цікаво розглянути їхнє власне бачення співвідношення двох мов. 17,92 % опитаних вважають, що українська має бути державною з повним витісненням російської з усіх сфер життя, 62,74 % визнають російську лише на правах мови національних меншин, 11,32 % погоджуються на вживання російської в недержавних установах паралельно з українською, 4,25 % - за державну двомовність, а 3,77 % це питання не хвилює. Як бачимо, переважна більшість опитаних обстоюють демократичну мовну політику, залишаючи за російською статус мов національних меншин. За поодинокими винятками, студенти переконані, що українська має бути єдиною державною мовою. А майже кожен п'ятий виступає за впровадження жорсткої державної мовної політики без жодних поступок мові колишнього колонізатора.

Тенденції мовної політики студентів НаУКМА знову вирізняються на тлі студентства столиці. У визначенні статусу російської та україн-

ської мов студентська молодь інших ВНЗ схильна до поступок російській, але «в абсолютній своїй більшості підтримує статус української як єдиної державної мови» [2, с. 38] (табл. 11).

Визначивши державний статус української мови як бажаний, варто з'ясувати, **наскільки обов'язковим, на думку респондентів, є володіння українською та російською мовами для громадян України** (табл. 12).

Отже, переважна більшість опитаних, як свідчать дані табл. 12, обстоюють позицію одномовності, визначаючи володіння російською мовою особистою справою кожного. Звичайно, після довгих років колоніального минулого відмова від колишньої офіційної мови не може бути одномоментним актом, але результати анкетування дають змогу зробити такі висновки: мовна орієнтація молоді рухається в бік українізації та послаблення зв'язків і залежності від російської. Тобто студенти розуміють потребу нормалізувати мовну ситуацію сучасної України і встановити державну одномовність. Причому студенти НаУКМА мають більшу спрямованість до української одномовності, ніж студенти інших ВНЗ столиці, серед яких 37,3 % вважають володіння російською мовою обов'язковим [2, с. 40].

Інкультураційна функція мови вже була розглянута нами у контексті впливу на формування мовної свідомості. Цікаво з'ясувати, наскільки респонденти усвідомлюють **взаємозв'язок між мовою та культурою**. Тому в анкетуванні було запропоновано таке запитання: «Як ви вважаєте, чи є широке використання

Таблиця 12. Визначення обов'язковості володіння українською та російською мовами для громадян України, %

Варіант відповіді	Українською	Російською
Так	83,57	12,32
Ні	8,45	74,88
Важко сказати	7,98	12,8

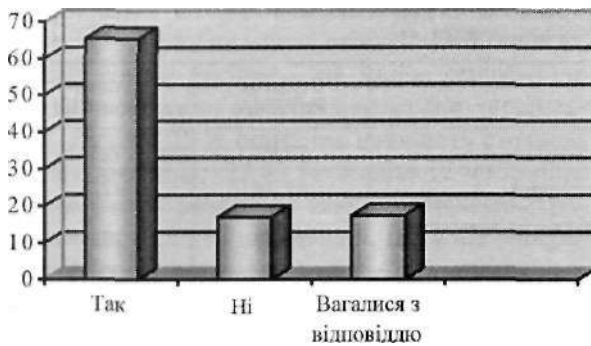

Рис. 5. Розподіл відповідей на запитання: «Як ви вважаєте, чи є широке використання російської мови загрозою для української культури в цілому?», %

російської мови загрозою для української культури в цілому?», відповіді на яке репрезентовані нарис. 5.

Майже дві третини опитаних (65,4 %) відчувають шкідливі наслідки мовної асиміляції стосовно всієї української культури, тоді як 17,06 % не усвідомили такої закономірності, а 17,54 % вагалися з відповіддю. Відповіді студентів підтверджуються і висновками мовознавців: «функція мови по збереженню етнокультури реалізується лише за умов постійного розширення її комунікативної та експресивної функцій у процесі мовленнєвої діяльності» [5, 103].

Отже, результати проведеного анкетування засвідчили високий рівень мовної свідомості студентів НаУКМА. Хоча питання престижності мови викликало невизначеність і вагання, все ж можна констатувати втрату авторитетної позиції російської мови у мовній орієнтації молоді. Абсолютну більшість опитаних непокоїть невідповідність вживання української мови як державної в Києві, що свідчить про небайдужість студентів до мовних проблем, зокрема асиметричного білінгвізму. Формуючи власну мовну політику, респонденти виступають виключно за українську одномовність, залишаючи за російською права мови національної меншини. Така тенденція дає змогу сподіватися на нормалізацію мовної ситуації в Україні, потребу в якій відчуває студентство. Про значне зниження залежності від російської мови свідчить позиція опитаних, які вважають, що громадянин України не зобов'язаний володіти цією мовою. Більше того, респонденти глибоко усвідомлюють, що «коли білінгвізм набуває тотального поширення, він несе національній спільноті загрозу руйнації основ її духовної своєрідності» [3, с. 8]. Отож студенти НаУКМА гостро відчувають потребу змінити мовну ситуацію в Україні у бік природної української одномовності.

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (К вопросу о предмете социолингвистики).- Л.: Наука, 1975.- 275 с.
2. Залізняк Г. М., Масенко Л. Т. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній.- К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001.-95с.
3. Масенко Л. Т. Мова і політика.- К.: Соняшник, 1999.- 100с.

4. Ткаченко О. Б. Проблема мовної стійкості та її джерел // Мовознавство.- 1990.- № 4. - С. 3-10.
5. Череди́ченко О. І. Взаємодія мов, двомовність і мовленнєва культура // Мови європейського культурного ареалу: Розвиток і взаємодія. - К.: Довіра, 1995.- С. 99-110.
6. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму: Монографія.- К.: Київський державний лінгвістичний університет, 2000. - 283 с.

N. V. Yakubchak

LINGUISTIC SITUATION AT NaUKMA

The article represents the results of sociolinguistic questioning of students of NaUKMA, conducted with the aim to elucidate a linguistic situation with Ukrainian language in context of Ukrainian-Russian bilingualism at NaUKMA. The studied aspects are knowing and speaking, their interaction, influence of surroundings on forming of language orientation, analyzed in age, faculty, and region peculiarities. Investigated the level of language stability of students of NaUKMA in comparison with students of other Kyiv universities. It shows the priorities in language politics of students of NaUKMA.